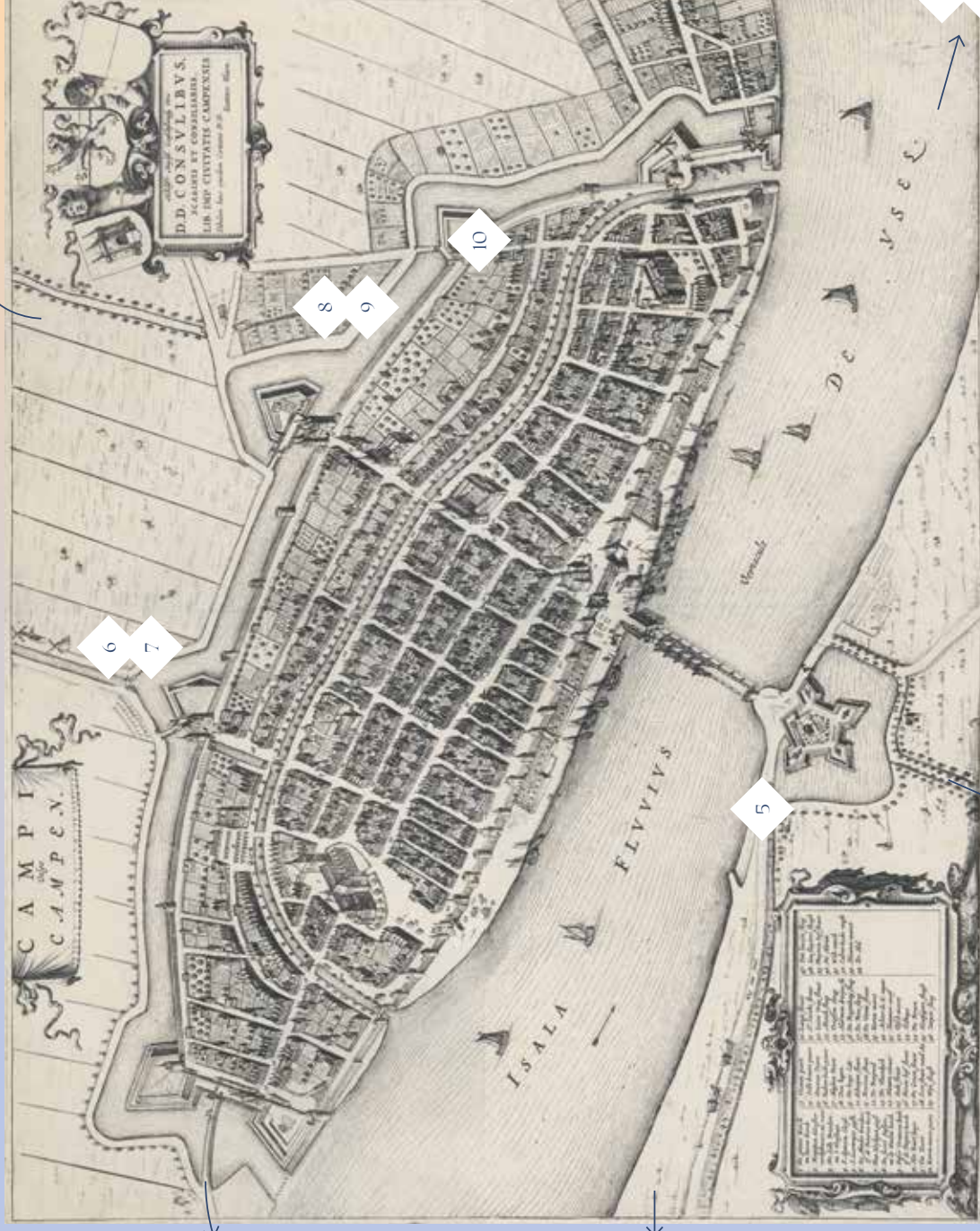

Avercamp terug in Kampen

De 17e eeuw door de ogen van
Hendrick en Barent

Plattegrond van Kampen, 1698

1. H. Avercamp, IJsvermaak op de bevroren IJssel, p. 11
2. B. Avercamp, Wintergezicht op Kampen, p. 34
3. B. Avercamp, De IJsselsijde van Kampen, p. 34
4. B. Avercamp, IJsvermaak op de IJssel bij Kampen, p. 36
5. H. Avercamp, Vrouw met mand op het hoofd en andere figuren bij een stadswal, p. 45
6. H. Avercamp, Gezicht op Kampen, landzijde, p. 47
7. H. Avercamp, Wintergezicht buiten de muren van Kampen, p. 49
8. H. Avercamp, IJsvermaak op de stadsgracht bij de Kalverhekenpoort te Kampen, p. 50
9. B. Avercamp, IJspret op de stadsgracht buiten de stadsmuur van Kampen nabij de het Kalverhekenbolwerk, p. 51
10. H. Avercamp, Binnenzijde Kamper stadsmuur tussen Kalverhekenpoort en Broederpoort, p. 52-53
11. B. Avercamp, De landzijde van Kampen, p. 54
12. H. Avercamp, Kolfspelers op het ijs bij molens, p. 57
15. Houten galg, rad en staak Kampen, p. 56-65
16. Stenen galg en knekelput Kampen, p. 65-73
20. B. Avercamp, Winterlandschap met schaatsers en kolfspelers, p. 80-81
21. Houten galg IJsselmuiden, pp. 78-81
22. H. Avercamp, Hooge Huys te IJsselmuiden, p. 82

Avercamp terug in Kampen

De 17e eeuw door de ogen van
Hendrick en Barent

Loes Scholten
Theo van Mierlo
Epcó Runia

STEDELIJK
MUSEUM
KAMPEN

Thuis

Voorwoord
Nynke van der Wal
6

Kampen in de
zeventiende eeuw
Loes Scholten
8

Hendrick en
Barent Avercamp
Loes Scholten
12

Kampen en
omstreken door de
ogen van Hendrick
en Barent Avercamp
Theo van Mierlo
26

De IJsselzijde
35

De schans
41

De landzijde
44

Houten galg
en rad
56

Molens
56

De stenen
galg buiten
de Venepoort
67

Het ommeland
75

IJsselmuiden
80

De beeldbank van
Hendrick Avercamp
Epcó Runia
90

Plezier op het ijs, zwoegen rond het water

De bewoners van
Kampen en omgeving
Epcó Runia
117

Bibliografie **131**
Lijst van geëxposeerde werken **134**
Over de auteurs **139**

1. Hendrick Avercamp; *Kolfspelers op het ijs*; ca. 1625; olieverf op paneel. Rijksmuseum, Amsterdam en Mauritshuis, Den Haag. Verworven met steun van het Mondriaan Fonds, de VriendenLoterij, de Stichting Vrienden van het Mauritshuis en Vereniging Rembrandt (mede dankzij haar Themafonds 17de-eeuwse schilderkunst en de jaarlijkse bijdrage van het Cultuurfonds).

Voorwoord

Hendrick Avercamp, of: ‘de meester van het ijsgezicht’ en ‘de Stomme van Kampen’. Zijn winterse landschappen zijn geliefd en hangen op ereplekken in musea over de hele wereld. Komt zo’n grootse schilder echt uit Kampen? Het antwoord op die vraag is een volmondig: ja!

Bijna vier eeuwen geleden wordt de stomme Hendrick Avercamp begraven in de Bovenkerk in Kampen. Het grootste deel van zijn leven woont hij in de Hanzestad aan de IJssel. Dat is te zien. Op veel schilderijen en tekeningen van Hendrick vinden we gebouwen uit het historische Kampen of zelfs het hele stadsfront terug. Hendrik is een vernieuwer, hij specialiseert zich in winterse schaatstaferelen. En hij is niet alleen. In zijn neef Barent Avercamp, ook woonachtig in Kampen, vindt hij een gretige navolger.

Het is daarom meer dan logisch dat de tentoonstelling *Avercamp terug in Kampen: de 17e eeuw door de ogen van Hendrick en Barent* plaatsvindt in Stedelijk Museum Kampen. Historicus en oude-museummedewerker Theo van Mierlo broedde al een aantal decennia op het thema. Onze ‘nieuwe’ conservator Loes Scholten pakte het onderwerp vervolgens met veel enthousiasme en vakkundigheid op.

En nu is het dan zover! In oktober 2026 heropent het compleet vernieuwde Stedelijk Museum Kampen. Met veel enthousiasme verwelkomen we onze bezoekers terug met deze unieke Avercamp-tentoonstelling met kunstwerken uit binnen- en buitenland. Pal naast de IJssel, die zo vaak op de schilderijen en tekeningen van de Avercamps te zien is. In boek en tentoonstelling maken we een vogelvlucht rondom de stad en zien we het 17e-eeuwse Kampen door de ogen van beide kunstenaars.

De *spin-off* van de tentoonstelling, het thema De Winter van Avercamp, is er voor de hele stad. Juist de kunstwerken van Avercamp lenen zich hier goed voor: we zien mensen uit alle lagen van de Kamper bevolking, schaatsend en werkend op en langs de IJssel. De rivier is van en voor iedereen.

Ook het thema van de klimaatverandering is niet ver weg. Strengere winters, waarbij de IJssel dichtvriest, maakten we ‘recent’ nog mee in 1963 en 1987. Dat dichtvriezen behoort misschien wel voorgoed tot de verleden tijd nu door de opwarming van de aarde de winters in Nederland zachter en korter worden.

Bij de ontwikkeling van de tentoonstelling is het museum bijgestaan door een team van experts, te weten: Epco Runia van Museum Rembrandthuis, Ariane van Suchtelen van het Mauritshuis en Pieter Roelofs van het Rijksmuseum. Wij zijn hen zeer erkentelijk voor de steun en het vertrouwen die zij ons vanaf dag één hebben gegeven.

Ook gaat onze grote dank uit naar alle bruikleengevers: musea en particulieren. Zonder hun gulle uitleningen zou de tentoonstelling niet mogelijk zijn geweest. Een speciaal woord van dank gaat uit naar het Rijksmuseum en het Mauritshuis die in Stedelijk Museum Kampen hun recente verworven aanwinst *Kolfspelers op het ijs* aan het publiek presenteren. En ook alle anderen die inhoudelijk dan wel financieel aan de totstandkoming van tentoonstelling en catalogus hebben bijgedragen willen we hier graag bedanken.

We nodigen iedereen van harte uit om Kampen en omgeving zelf te ontdekken. Om in de voetsporen van Hendrick en Barent het erfgoed op te zoeken. Om te gaan zitten aan de IJssel, de rivier te horen stromen, de wind te voelen waaien en mens en dier te zien zoals de beide kunstenaars dat zo’n 400 jaar geleden ook deden.

Nynke van der Wal,
directeur Stedelijk Museum Kampen

Kampen in de zeventiende eeuw

Door Loes Scholten

Een rijke en machtige Hanzestad

Hoe en wanneer Kampen precies is ontstaan, is niet bekend, maar de oudste kern lag waarschijnlijk in de buurt van de Sint Nicolaaskerk (nu de Bovenkerk). De eerste vermelding van Kampen dateert uit 1227. Lange tijd mondt de rivier de IJssel bij Kampen uit in de Zuiderzee. Kamper schippers vissen op zowel zee- als riviervis, zoals steur en zalm. En Kampen is een belangrijke doorvoerhaven voor goederen als zout, wijn, haring, aardewerk en textiel. Door de gunstige ligging is de stad in de dertiende en veertiende eeuw een metropool van Noord-Europa. Het brengt de stad rijkdom en macht en het inwonertal groeit snel. De stad breidt zich uit in noordelijke richting en wordt tweemaal opnieuw ommuurd. De Sint Nicolaaskerk wordt vergroot, de Onze-Lieve-Vrouwekerk (nu Buitenkerk) wordt gebouwd en binnen de stadsmuren verrijzen kloosters, gasthuizen, bestuursgebouwen en natuurlijk woonhuizen. Kampen sluit zich aan bij de Hanze, een netwerk van samenwerkende handelssteden aan de Oostzee, Noordzee, Zuiderzee, IJssel en Rijn. Een brug uit 1448 verbindt de stad met de overzijde van de rivier, al is het vergemakkelijken van de overtocht niet de belangrijkste functie van deze brug. Dat is machtsvertoon en inkomsten genereren, want elk schip dat de brug passeert moet tol betalen. Een iconisch stadsaanzicht met IJssel, IJsselbrug en het zich langs de rivier uitstrekkende stadsfront is geboren (afb. 19).

Verzanding keert het economische tij

Scheepvaart is niet zonder gevaar, zeker niet op ruwe zee. Het streven naar veiligere én lucratievere vaartochten resulteert in nieuwe scheepstypen met een groter laadvermogen en stabielere ligging, dieper in het water. Tegelijkertijd wordt de IJsselmonding door verzanding steeds ondieper. Tegen het einde van de vijftiende eeuw kunnen de nieuwe schepen die geschikt zijn voor lange zeereizen de kade van Kampen niet meer bereiken. Het economische tij keert als Kampen de rol van belangrijkste handelsstad aan de Zuiderzee moet overdagen aan Amsterdam. De stad groeit niet langer in omvang. Het stadsbeeld verandert nog wel. Hoog water en ijs verwoesten de IJsselbrug, maar de brug wordt herbouwd en verstevigd. Oorlogen geven aanleiding de verdedigingswerken te versterken. Binnen de stadsmuren zorgt de Reformatie ervoor dat kloosters verdwijnen en kerken en gasthuizen worden hervormd. Behoorlijk getrouwe plattegronden tonen de

2. Paulus (Pauwels) Utenwael; *Plattegrond van Kampen uit 1598*; prent (druk 1863). Stadsarchief Kampen; inv.nr. K000014.

3. Ioannes Blaeu; *Campi vulgo Campen, Plattegrond van Kampen in vogelperspectief*, 2e staat; 1698; prent. Stadsarchief Kampen; Walkate Collectie; inv.nr. 05.03.015B.

situatie aan het einde van de zestiende en zeventiende eeuw (afb. 2 en 3). De IJssel blijft de levensader van de stad en het omliggende gebied. En soms – in bevroren toestand – biedt al dat water volop ruimte voor ijsplezier...

Barre winters

In de zeventiende eeuw, de eeuw van Hendrick en Barent Avercamp, zijn er erg barre winters. De periode is onderdeel van 'de Kleine IJstijd', een tijdvak van de vijftiende tot halverwege de negentiende eeuw waarin het op aarde significant kouder is dan in de perioden ervoor en erna. Vorst en sneeuw brengen ijsplezier, maar ook problemen. Het is moeilijk de huizen te verwarmen, vissers verliezen hun inkomen, transport per schip is onmogelijk. Als het winterse weer erg lang aanhoudt – soms vanaf oktober tot in de lentemaanden – lijden oogsten eronder. En wanneer het dan eindelijk

begint te dooien, zorgt smeltende sneeuw voor overstromingen. Tijdens heel strenge winters ontstaan voedsel- en drinkwatertekorten en met name onder de arme mensen zijn de (kinder-)sterftcijfers hoog. Hendrick Avercamp heeft vier van dat soort winters meegemaakt: in 1594-1595, 1607-1608, 1620-1621 en 1621-1622. Grote rivieren zoals de IJssel vriezen lange tijd dicht, maar ook de Zuiderzee en delen van de Waddenzee. Je kan met de slee van Kampen naar Amsterdam! Ook het derde kwart van de zeventiende eeuw is over het algemeen koud. Barent Avercamp maakt de zeer strenge winters van 1662-1663 en 1671-1672 mee.

4. Abraham Beerstraaten; *De Vispoort en omgeving*; ca. 1665; penseel in waterverf over een tekening in grafiet. Stadsarchief Kampen; inv.nr. K000108.

Ambachtsgilden

In de tijd van Hendrick en Barent worden kunstenaars gezien als ambachtslieden. De beroepsorganisaties van ambachtslieden heten gilden. Binnen zo'n gilde helpen én controleren personen met vergelijkbare werkzaamheden elkaar. Alleen na een gedegen opleiding met eindexamen – de meesterproef – mag iemand zich een volleerd vakman, oftewel een 'meester', noemen. Op die manier wordt de kwaliteit van ambachtsproducten gewaarborgd. De belangen van de individuele leden worden behartigd door toe te zien op een eerlijke verdeling van de opdrachten (en dus inkomsten). In de zeventiende eeuw vallen de Kamper schilders, samen met de glazeniers, boekdrukkers, boekverkopers, boekbinders, oorkondeschrijvers, borduurwerkers, beeldsnijders en houtdraaiers, onder het Sint Lucasgilde.

1

5. Hendrick Avercamp; *Ijsvermaak op de bevroren IJssel*; na 1613; pen in zwart en grijs, penseel in waterverf en gouache, over een tekening in grafiet. National Gallery, Washington; Woodner Collection; inv.nr. 2006.11.3. Gift of Andrea Woodner.

Hendrick en Barent Avercamp

Door Loes Scholten

Hendrick Avercamp (1585–1634)

Op 27 januari 1585 wordt Hendrick Avercamp gedoopt in de Oude Kerk van Amsterdam. Hij is de oudste zoon van Barent Hendrickszoon Avercamp (1557-1602) en Beatrix Petersdochter Vekemans (ca. 1563-1634). Barent is op dat moment leraar aan de Latijnse school in Amsterdam en Beatrix is een dochter van de rector van dezelfde school. Ze waren op 10 december 1583 getrouwd. In 1586, als de kleine Hendrick een jaar is, verhuist het jonge gezin naar Kampen. Vader Barent wordt daar stadsapotheker en vanaf juni 1596 ook stadsgeneesheer. Begin november 1596 keert het gezin korte tijd terug naar Amsterdam, maar een pestepidemie teistert Noordelijk Nederland en ook de Kamper bevolking is 'mit verscheyden cranckheyden seer beladen'.¹ Op verzoek van het

Kamper stadsbestuur pakt Barent zijn eerdere functies daarom anderhalve maand later alweer op. Helaas krijgt de besmettelijke ziekte in 1602 ook vat op de dokter zelf en Barent komt te overlijden. Hendrick is dan 17 jaar oud. Beatrix zet, samen met een anonieme meesterknecht, de apotheek in de Oudestraat van Kampen voort.

Barent en Beatrix krijgen samen ten minste acht kinderen. Drie van hen overlijden op jonge leeftijd (in 1596, 1597 en 1603). Vijf kinderen bereiken de volwassen leeftijd: Hendrick, Peter (?-1626), Lambert (ca. 1591-1628), Evert (ca. 1594-voor 19 oktober 1649) en Femmeke (?-1665/71). Femmeke trouwt met de Kamper boekverkoper Jacob Roeloffsen Steenberch. Peter en Lambert worden apotheker, respectievelijk in Zwolle en Kampen. Evert wordt arts in Meppel.

7. 'Henrick Avercamp d'stomme'
Stadsarchief Kampen; t.nr. 00001 Stadsbestuur Kampen;
inv.nr. 494 Stadsrekening 1622.

6. Detail afbeelding 42.

Hendrick Avercamp kan niet praten. Dat weten we uit archiefdocumenten waarin hij wordt omschreven als 'stom'. Het stadsbestuur van Kampen noemt hem in een rekening uit 1622 'Henrick Avercamp d'stomme' (afb. 7) en Hendricks moeder beschrijft hem in 1633 als 'haren stommen ende miserablen soen'.¹¹ Vaak wordt aangenomen dat deze handicap voortkomt uit een al dan niet aangeboren auditieve beperking. Of Hendrick inderdaad doof of slechthorend is, weten we niet. Zeker is wel dat hij een ander zintuig bovengemiddeld scherp ontwikkelt. Wat hij om zich heen ziet, legt hij vast in sfeervolle tekeningen en schilderijen. Hendrick wordt kunstenaar en met zijn rijk gedetailleerde landschappen communiceert hij over de wereld en de mensen om zich heen.

Opleiding tot kunstenaar

In 1605 is de inmiddels twintigjarige Hendrick Avercamp een volleerd schilder. Eén van zijn gesigioneerde schilderijen kan met zekerheid in of voor dat jaar worden gedateerd en het gilde waarin schilders zich op dat moment hebben verenigd staat het plaatsen van zo'n signatuur alleen toe aan meesters (afb. 8). Waarschijnlijk heeft hij (een deel van) zijn opleiding tot meesterschilder genoten in Amsterdam. Hier wonen veel beroemde kunstenaars en bovendien heeft de weduwe Beatrix, Hendricks moeder, er nog altijd veel contacten, zoals familieleden en kennissen van haar vader. In het vroege werk van Hendrick is de invloed van de schilders Gillis van Coninxloo (1544-1607) en David Vinckboons (1576-1630/33) zichtbaar. Beide zijn in het eerste decennium van de zeventiende eeuw in

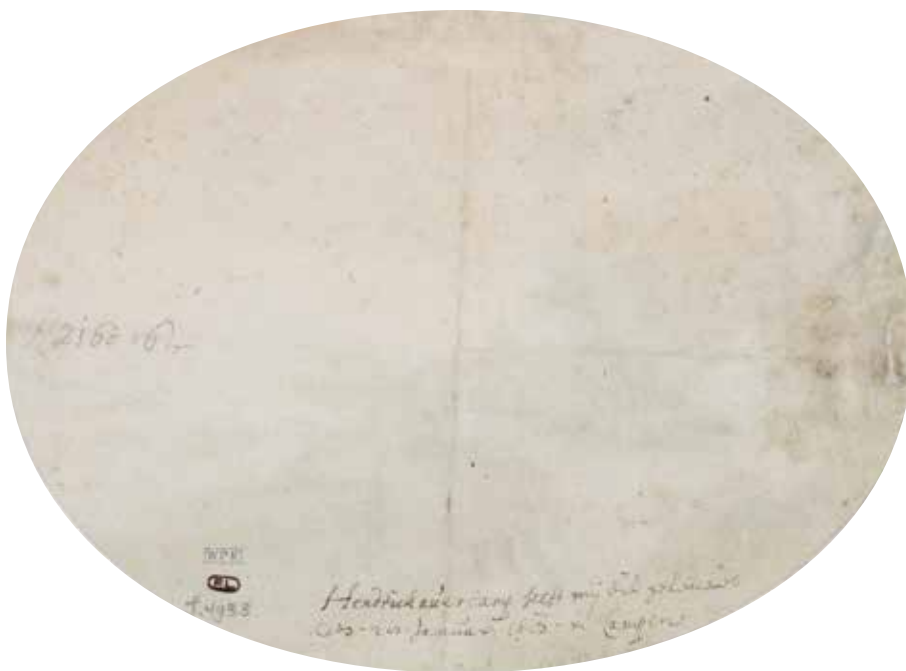

8. Hendricks eerste signatuur (monogram in ligatuur), detail afbeelding 11.

Amsterdam werkzaam. Het zou kunnen dat Hendrick het vak van één van hen leerde.

In maart 1607 woont Hendrick vermoedelijk bij collega kunstenaar Pieter Isaacs (1568-1625) in huis. Op een veiling koopt 'de stom tot Pieter Isacxs' [de stomme bij Pieter Isaacs] dan een bundel tekeningen. Natuurlijk zijn er meer mensen geweest die niet konden praten en kunnen we hen niet allemaal vereenzelvigen

met Hendrick Avercamp. Maar aangezien het werk van Hendrick ruim vertegenwoordigd is in de nalatenschappen van zowel Pieter als diens naasten, is een langdurige band tussen beide kunstenaars waarschijnlijk. Pieter woont aan de St. Antoniesbreestraat te Amsterdam; in een buurt met veel andere kunstenaars. Hendrick zal er zijn collega-schilders geregeld hebben ontmoet en kwam mogelijk bij hen over de vloer.

9a. Hendrick Avercamp; *Landschap met gebouwen aan de oever van een rivier*; 1613; pen in zwart en bruin, penseel in waterverf, gehoogd met wit, over een schets in zwart krijt. Collection Frits Lugt, Fondation Custodia, Paris; inv.nr. 4953 recto.

9b. Hendrick Avercamp; *Landschap met gebouwen aan de oever van een rivier*; 1613; pen in zwart en bruin, penseel in waterverf, gehoogd met wit, over een schets in zwart krijt. Collection Frits Lugt, Fondation Custodia, Paris; inv.nr. 4953 verso.

in de nabijheid van Amsterdam bevindt, is dan ook verklaarbaar. In 1613 is Hendrick weer in Kampen, verblijft hij waarschijnlijk in zijn ouderlijk huis aan de Oudestraat en zal hij vooral gewerkt hebben vanuit deze stad aan de andere kant van de Zuiderzee. Barent woont na het overlijden van zijn vader, die stadsapotheker was te Zwolle, vanaf 1626 tot zijn overlijden in 1679 eveneens hoofdzakelijk in Kampen. De jaren '40 daarvan uitgezonderd, want dan woont hij in Zutphen. Vanwege Kampen als woon- en werkplaats van beide Avercamps, is in het verleden menig werk van hen als 'bij Kampen' omschreven. Misschien wel het meest sprekende voorbeeld is Hendricks schilderij *Winterlandschap met een turfschip* in het Musée d'Art et d'Histoire in Genève. Lang heeft dit werk als titel *Wintervermaak te IJsselmuiden* gedragen. Maar het afgebeelde gebouw noch de Dorpskerk met daarachter een molenbelt zijn te linken aan IJsselmuiden, een dorp gelegen op loopafstand van Kampen aan de andere zijde van de IJssel. Toch wordt de oude titel nog steeds hier en daar ten onrechte gebruikt. Maar ondanks dat we inmiddels weten dat de omschrijving 'bij Kampen' in sommige gevallen onterecht is, zijn er ook enkele werken van zowel Hendrick en Barent waarop Kampen of omgeving wel degelijk herkenbaar zijn weergegeven. Ook zijn er tekeningen en schilderijen waarop bestaande Kamper gebouwen door hen opgenomen zijn in een gecompileerde context en werken waarop zij juist oneigenlijke elementen toevoegen aan een verder getrouwe Kamper context. Een mooi voorbeeld van dit laatste is een tekening in de collectie van het British Museum (afb. 18). Voor dit zomergezicht heeft Barent zich zeker laten inspireren door de 'skyline' van Kampen, gelegen aan de rivier de IJssel, met op de achtergrond de brug over de rivier. Bevat het stadsprofiel enerzijds bestaande elementen, anderzijds is de totale weergave niet overeenkomstig de bestaande situatie. Hier wordt voorlopig even de enorme, hoog oprijzende toren met rookpluim benadrukt. Op de hoeken van de stadsmuur van

Kampen langs de IJssel staan in de tijd van Hendrick en Barent weliswaar twee forse ronde torens, maar deze staan niet ter hoogte van de brug en komen qua formaat niet in de buurt van het exemplaar dat op deze tekening is afgebeeld. We zien de hoge toren terug op meerdere werken van Hendrick en Barent, in steeds verschillende contexten, zoals binnen een ommuurde stad of als zelfstandig object langs de oever (o.a. afb. 130 en 131).

Met kennis van de bebouwing in en om het zeventiende-eeuwse Kampen maken we hieronder een imaginaire wandeling om de stad van de Avercamps en door de omliggende polders. Waar mogelijk wordt geduid in hoeverre stad en omgeving door Hendrick en Barent als decor zijn gebruikt, dan wel naar werkelijkheid zijn weergegeven.

Kampen aan de horizon

Ontstaan in de tweede helft van de twaalfde eeuw, groeit Kampen in de veertiende eeuw uit tot een van de belangrijkste handelssteden in de Noordelijke Nederlanden. Vanuit Kampen was heel Noord-Europa bereikbaar, want hier mondde de IJssel uit in de Zuiderzee. De stad is machtig en welvarend. Ontstaan rond de Sint Nicolaas- of Bovenkerk breidt het zich in rap tempo in noordelijke richting uit tot aan de Onze Lieve Vrouwe- of Buitenkerk. In de tweede helft van de vijftiende eeuw volgt nog eens een forse uitbreiding in een ruime boog om de stad heen. Kampen wordt dan omringd door een stadsmuur met in totaal acht grote stadspoorten en vele (half)ronde muurtorens, vooral langs de rivier waar de ronde muurtorens ook nog eens worden afgewisseld door negen extra rechthoekige muurtorens met een poortdoorgang. De stad strekt zich inmiddels over ruim anderhalve kilometer meter langs de IJssel uit. Het imposante zicht op de stad vanaf de overzijde van de IJssel vinden we voor het eerst weergegeven in de *Atlas Civitates Orbis Terrarum* van Georg Braun en Frans Hogenberg (eerste uitgave Keulen 1574; afb. 19). Vanaf de zeventiende eeuw laten meerdere kunstenaars zich inspireren om de stad in zijn volle lengte af te beelden. Economisch gezien is Kampen al sinds het midden van de zestiende eeuw over haar hoogtepunt heen. De IJsselmonding verzandt en de steeds groter wordende zeeschepen kunnen de stad steeds minder goed bereiken. Amsterdam heeft de positie van belangrijkste doorvoerhaven aan de Zuiderzee

18. Barent Avercamp; *Gezicht op Kampen en de brug over de rivier de IJssel, met rechts een zeilboot op het water en links twee groepen vissers die een net ophalen*; 1674 of later; pen in bruine en blauwe inkt, penseel in waterverf, gehooagd met wit. The British Museum, London; inv.nr. 1910,0212.111. © The Trustees of the British Museum.

19. Oudste stadsprofiel van Kampen. Frans Hogenberg en/of Simon Novellanus; *Icon Civitas Campensis, Gezicht op Kampen ter hoogte van de brug*; 1585-1600 (eerste uitgave 1575); ingekleurde prent. Stadsarchief Kampen; inv.nr. K000142.

overgenomen. Maar esthetisch gezien blijft het stadsfront indrukwekkend en zullen veel Kampenaren het beeld associëren met thuiskomen.

Hendrick Avercamp heeft het stadssilhouet van Kampen schetsmatig weergegeven op de tekening *IJsvermaak op de bevroren IJssel* in de National Gallery of Art te Washington (afb. 5 en 21). Voor dit uitzicht moet hij zich gepositioneerd hebben op de IJsseloever, tegenover en iets ten zuiden van de stad. Op het ijs vlak bij die oever zien we onder meer twee kolfspelers. Een groep toeschouwers bekijkt het spel vanaf de kant. Vele andere figuren vinden vertier op de bevroren IJssel achter de kolfspelers. Weer daarachter wordt de horizon ingenomen door een schetsmatige weergave van Kampen met links de Sint Nicolaas- of Bovenkerk en rechts de Onze Lieve Vrouwe- of Buitenkerk. Tussen

beiden is ook nog het dak van de Broederkerk - voor de Reformatie de kloosterkerk van de Minderbroeders - zichtbaar. Rechts van het stadssilhouet is aan de horizon nog net de IJsselbrug te herkennen, gebouwd in 1448. Het topografische decor wordt afgesloten door een schip dat tegen de oever vast ligt in het ijs. We zullen later zien dat Hendrick vaker stads- of dorpssilhouetten en vooral kerktorens aan de horizon toepast om diepte te creëren, vooral op zijn tekeningen.

Hoe schetsmatig Kampen op deze tekening ook is weergegeven, veel gebouwen zijn duidelijk herkenbaar. Nabij de Bovenkerk is de Koornmarktspoort, de grote stadspoort aan de IJssel, te herkennen en ten zuiden daarvan de op de hoek van de stadsmuur staande hoge ronde toren. Links van die toren zien we de

21. Detail afbeelding 5.

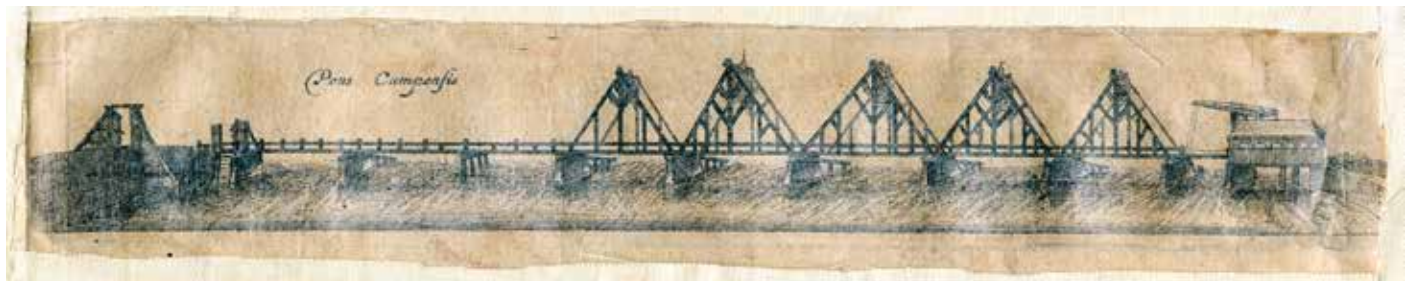

Venepoort, de zuidelijke toegang tot de stad. Ook de nabij de brug gelegen Leeuwentoren, de Vispoort en de stenen stadskraan zijn getekend. Laatstgenoemde gebouwen zijn rond 1660 ook fraai weergegeven door Thomas Beerstraaten (*afb. 22*). Boven op de IJsselbrug staan drie driehoekige rode jukken, ook wel galgen genoemd. De jukken zorgen ervoor dat er minder pijlers nodig zijn om de houten brug te dragen. En hoe minder pijlers, hoe minder gevaar voor schade aan de brug bij zware ijsgang. Het aantal van drie galgen komt exact overeen met de werkelijke situatie tot in de jaren '30 van de zeventiende eeuw. Na Hendricks overlijden zal het aantal jukken of galgen uitgebreid worden naar vijf.

Mogelijk heeft Barent zich op ongeveer dezelfde locatie laten inspireren tot het paneeltje *De bevroren IJssel buiten Kampen* in de collectie van de Vereeniging tot

beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis (VORG) te Zwolle (*afb. 24*). In de opbouw toont dit werk veel overeenkomsten met de tekening van Hendrick. De aandacht gaat in de eerste plaats uit naar de jagers op de voorgrond met voor zich volop ijsplezier op de bevroren rivier. Net als zijn oom gebruikt Barent een schetsmatig weergegeven stadssilhouet van Kampen als horizon, maar dit keer is het silhouet veel minder natuurgetrouw. Vanuit Barents standpunt zou de kerk in het midden de Bovenkerk moeten zijn, maar het tentdak op de toren van de Bovenkerk ontbreekt. Rechts hiervan is het dak van de Broederkerk te herkennen. De Buitenkerk verdwijnt in de mist. De torens en poorten in de stadsmuur doen aan Kampen denken, maar zijn niet volledig getrouw. De dubbele kerktoeren rechts van het hoofd van de jager is in het geheel niet te plaatsen in Kampen en doet eerder

20. Ioannes Blaeu; Pons Campensis, IJsselbrug bij Kampen; 1698; prent. Stadsarchief Kampen; inv.nr. K000008-02.

28. *Gezicht op Kampen vanaf de overzijde van de rivier*; 1670-ca. 1700; olieverf op doek.
Stedelijk Museum Kampen; inv.nr. 1746. © René Gerritsen Fotografie.

4

29. Barent Avercamp; *Ijsvermaak op de IJssel bij Kampen*; ca. 1640-47; olieverf op paneel.
Collectie Rijksmuseum Twenthe, Enschede; inv.nr. BR0001 (R452). Bruikleen Oudheidkamer 'Riessen', Rijssen.

schilderij. Wanneer de situatie op deze schets en het schilderij vergeleken worden met de eerder beschreven tekening van Barent in het British Museum, wordt nogmaals duidelijk dat deze laatste een wel erg vrije weergave van de stad is.

Dat Barent twee composities waaraan dezelfde topografische elementen ten grondslag liggen op twee verschillende manieren heeft uitgewerkt, wijst erop dat hij heel bewust keuzes maakt in de mate van realisme van zijn landschappen. De ene keer is de realiteit blijkbaar ondergeschikt aan de esthetiek, de andere keer is het andersom. Misschien maakt de kunstenaar deze afweging zelf. Het is ook mogelijk dat de wensen of eisen van de kunstmarkt of zijn specifieke opdrachtgevers aan de keuze ten grondslag liggen. Als we *Wintergezicht op Kampen* nog één keer goed bekijken, vallen immers ook de twee groepjes chique geklede mannen op de voorgrond op (afb. 16 en 26). Een aantal van hen kijkt ons, als toeschouwers van het tafereel, recht aan. Hun nette uitstraling, individuele gelaatstrekken en pontificale positie doet onderzoekers vermoeden dat deze mannen de opdrachtgevers van het schilderij zijn. Het zou om het Kamper stadsbestuur gaan, want deze prominenten - veertien welteverstaan, tien schepenen en vier raden - hadden alle reden om zich voor het stadsfront van Kampen te laten

vereeuwig. Problematisch aan deze identificatie is wel dat tenminste twee van de chique mannen in de linker groep op meerdere werken van zowel Hendrick als Barent voorkomen. De man met karakteristieke lange rode baard verschijnt in de voorgrond van tenminste vier door Barent geschilderde gezichten op Kampen (afb. 26, 29, 30 en 44) en zat ook al in het oeuvre van Hendrick (afb. 5). De man met grijze baard naast hem zien we ook vaker terug (o.a. afb. 26 en 30). En op drie van de vier werken van Barent wordt de man met lange rode baard vergezeld door dezelfde man met sik die ook in de voorgrond van een gezicht op IJsselstein verschijnt (afb. 10, 29, 30 en 44). Het is onwaarschijnlijk dat dezelfde personen bij de totstandkoming van al deze werken betrokken waren. Waarschijnlijker is dat we te maken hebben met al dan niet naar de werkelijkheid vastgelegde figuren uit de beeldbank van de Avercamps die steeds opnieuw zijn ingezet.

We moeten de groep potentiële opdrachtgevers daarom reduceren tot de mannen in het rechter gezelschap. Daar worden we recht aangekeken door een man met een kruik in zijn rechterhand. Hij is gekleed in een bruine mantel, onderaan uitlopend in punten en afgezet met een rood-witte bies. Aan de kap van de mantel hangen belletjes, volgens de Kamper historicus Kees Schilder hét kenmerk van de jongste

59. Zie afbeelding 1.

Colofon

Dit boek verschijnt ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in Stedelijk Museum Kampen, van 3 oktober 2026 t/m 10 januari 2027.

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
wbooks.com

in samenwerking met Stedelijk Museum Kampen
stedelijkmuseum@kampen.nl
stedelijkmuseumkampen.nl

Tekst

Theo van Mierlo
Epcó Runia
Loes Scholten
Nynke van der Wal

Tekst- en beeldredactie

Loes Scholten

Ontwerp

Dana Dijkgraaf Design

Beeldcredits zijn vermeld in de afbeeldingbijschriften.

Beeld voorzijde omslag: Hendrick Avercamp; *Schaatsers, kolfspelers en sleeën op een bevroren rivier met rechts een schip en links een dijk*; 1624; pen in bruin en zwart, penseel in waterverf en deksverf. Particuliere collectie.

Beeld achterzijde omslag: Hendrick Avercamp; *IJsgezicht met jager die een otter toont* (detail); ca. 1625-30; pen in grijs en zwart, penseel in waterverf, over een schets in grafiet of zwart krijt. Rijksmuseum, Amsterdam; inv.nr. RP-T-1883-A-240. Aankoop met steun van de Vereniging Rembrandt.

Beelden binnenzijde omslag: Ioannes Blaeu; *Campi vulgo Campen*, Plattegrond van Kampen in vogelperspectief; 2e staat; 1698; prent. Stadsarchief Kampen-Walkate Collectie; inv.nr. 05.03.015B.

Nicolaas ten Have; *Transisalanía Provincia Vulgo Overysseel*; ca. 1680; prent. Zuiderzeemuseum, Enkhuizen; inv.nr. 021468.

© 2026 WBOOKS Zwolle / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2026.

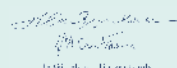
ISBN 978 94 625 8793 9

NUR 646

Uitgave en tentoonstelling kwamen mede tot stand dankzij financiële steun van Cultuurfonds; De Gijselaar-Hintzenfonds; De Turing Foundation; Frits en To Lugt Studiefonds van de Fondation Custodia; Gemeente Kampen; Mondriaan Fonds; Stichting Kunst en Cultuur Stedelijk Museum Kampen; Stichting Pieter Haverkorn van Rijsewijk; Stichting VSB Fonds.

De tentoonstelling is mede mogelijk gemaakt door de rijksoverheid: de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft namens de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een indemniteitsgarantie toegekend.

het
cultuurfonds

Kampen®

Stichting Kunst en Cultuur
Stedelijk museum Kampen

PR stichting
Pieter Haverkorn van Rijsewijk

VSBfonds,
iedereen doet mee

W BOOKS

STEDELIJK
MUSEUM
KAMPEN

Plattegrond van Overijssel (detail), ca. 1680

1. H. Avercamp, IJssvermaak op de bevroren IJssel, p. 11
2. B. Avercamp, Wintergezicht op Kampen, p. 34
3. B. Avercamp, De IJsselszijde van Kampen, p. 34
4. B. Avercamp, IJssvermaak op de IJssel bij Kampen, p. 36
11. B. Avercamp, De landzijde van Kampen, p. 54
12. H. Avercamp, Kofspellers op het ijs bij molens, p. 57
13. H. Avercamp, Zomerlandschap bij Kampen met vissers, boot en galg, p. 59
14. H. Avercamp, Vissers op en aan het water met Kampen en IJsselmuiden in de verte, p. 60
15. Houten galg, rad en staak Kampen, p. 56-65
16. Stenen galg en knekelput Kampen, p. 65-73
17. H. Avercamp, Vissers in de IJssel bij Kampen, p. 72
18. H. Avercamp, Omweer op de rivier de IJssel bij Kampen, p. 73
19. H. Avercamp, Twee vissers bij een sloot, p. 76-77
20. B. Avercamp, Winterlandschap met schaatsers en kofspellers, p. 80-81
21. Houten galg IJsselmuiden, pp. 78-81
22. H. Avercamp, Hooge Huys te IJsselmuiden, p. 82

Avercamp terug in Kampen

De ijsgezichten van Hendrick Avercamp (1585-1634) zijn wereldwijd geliefd. In de sfeervolle winterzon hebben alle leeftijden, rangen en standen plezier op het bevroren water. Er wordt geschaatst, gesleed en een balletje geslagen. Op zomerse taferelen zien we vissers en boeren zwoegen op en rond het water. Hendrick Avercamp is de pionier van de Noord-Nederlandse landschapsschilderkunst en in zijn neef Barent Avercamp (ca. 1612-1679) vindt hij een waardig opvolger.

Je kunt eindeloos naar het werk van de Avercamps kijken en toch steeds weer iets nieuws ontdekken. Dit rijk geïllustreerde boek toont hoe de Kamper kunstenaars al die details inspireren op wat zij zien in hun eigen omgeving. Met het gebied tussen IJssel en Zuiderzee als decor en bouwwerken uit eigen woonplaats aan de horizon, staan tijdgenoten model voor de figuren. De tekeningen en schilderijen van Hendrick en Barent Avercamp vormen een venster op het Kampen van de 17e eeuw.

9 789462 587939

STEDELIJK
MUSEUM
KAMPEN

WBOOKS.COM